

ДЪЛГ И СЪДБА

(ЖЕНСКИТЕ ОБРАЗИ ВЪВ ВОЕННОВРЕМЕННАТА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ У Й. ЙОВКОВ И С. РУНЕВСКИ)

Владимир Игнатов

Настоящата статия изследва женските образи в някои военни разкази на Йордан Йовков и Стефан Руневски през ключовия семантичен конструкт дълг–съдба. Нейната главна цел е анализирането на два различни типа поведение на жената: помощницата и съблазняващата.

Ключови думи: война, дълг, съдба, помощница, съблазняваща

This article investigates the female characters in some war short stories by Yordan Yovkov and Stefan Runevski through the important semantic construct duty–fate. Its main goal is to analyse two different types of behaviour of the woman: the helper and the temptress.

Key words: war, duty, fate, helper, temptress

Настоящият идейно-естетически концепт провокира особени смислови напластявания в художественото интерпретиране на феномена на войната и в частност – в прилаганите изобразителни механизми в него. Наред с аксиологическата полюсност в представянето на почти хегемонната „мъжка“ присъственост на фронта (или в тила) персонажната система в отделни текстове разгръща, допълнително конотира екзистенциалните, морално-етичните параметри на случващото се във военновременната действителност посредством психологическите и поведенческите саморазкривания на една знакова фигура – тази на *жената*. Макар и несистемни, а понякога и съвсем спорадични, привежданията на женските образи в повествованието за войната (още повече в случаите на тяхната сюжетопораждаща и/или структуроопределяща роля) имат важна, смислоизграждаща инклузивна и утвърждаваща функция. Под това следва да се разбира плътна семантична мрежа на позовавания, съполагания, референциални засрещания, която приема, обхваща, включва в себе си нееднороден комплекс от означения и послания, отвеждащ към идеята за отмяната, разрушаването на наглед устойчиви схващания, съотношения, противопоставяния.

В творбите, които предстоят да бъдат разгледани, жената е видяна, в своята непривичност като неизменна част от екстремалността на ситуацията, в равнопоставеността си на пряк свидетел и участник в трагичната спектакловост на бойната събитийност и съ-битийност. Така тя рязко се отдалечава от собствената регламентираност, от измеренията на действаната си определеност (отличен пример за това е Шина от „Българка“ или учителката от „Водачката“ на Й. Йовков) и ярко, категорично се впуска в пренареждането на изтерзаното жизнено поле, а редом с това – и в търсенето на други, нови стратегии за пребиваване и оцеляване в него.

Ако следхождащите произведения биват възприети в неизбежно противоречивото си единство като особено макротекстово пространство, в което се активизират различни по посока и сила връзки на привличане и отгласкване, ще може съвсем отчетливо да се проследят и модификациите на женския образ в критичните условия на съществуване при болезнено долавяните и разчитани белези на разрухата, както и съответно разноликата идентификационна въплътеност на въпросния образ, която нанася още символно натоварени шрихи към обстоятелствения рисунък и съдържателната основа на непосредствено изобразяваното. С оглед на споменатото нека не пропуснем да добавим и това, че тези отделни превращения се събират в точката на психологическата и морално-етичната обусловеност и издържаност на авторските послания и внушения в неотстъпно следваната устойчива хуманистична линия на повествуване.

Предстоящият контекст на осмисляне и интерпретиране на функциите и ролите на женскостта в „мъжкия“ военновременен социален космос ще разкрие някои от характерните изменения в плана на символната заедност – мъже–жени, – под натиска на съдбовното преломно събитие. Изменения, които разполагат посочената диада¹ върху единна проблемна (онтологична, ценностна) ос.

Помощницата и съдейницата

Това е образът на жената, който най-плътно се доближава до представата за изключителното, неординерното, онова, което не се вписва в границите на познатото и усвоеното във всекидневния опит. Неизменното, себеотрицателното участие в ужасите на боя съвсем закономерно привежда този образ в обсега на неговото идеалистично конструиране и разгръщане. Смелата жена, която изо-

¹ В хода на сюжетното развитие отношенията на противопоставяне, на опозиция в тази диада ще бъдат изцяло премахнати.

ставя грижата за собственото оцеляване, за да се посвети на общото дело, да се превърне в знаковата фигура на съдействицата на отдалите се на дълга войници, става еманация на изпитването на стаения жизнен потенциал, на несъкрушимата воля, на принадлежността към най-високите регистри на нравствена пълнота. Такива са художествените внушения и послания на един от най-характерологичните разкази, що се отнася до трактовката на женските образи във военновременната действителност – „Българка“ на Й. Йовков. Заедно с „Водачката“, творбата образува своеобразен диптих в цикъла, към който принадлежат – „Земляци“, диптих, поставящ въпроси от същностна важност по отношение на изобразителните механизми спрямо масовия устрем в условията на кризис, а оттам – и спрямо вътрешнотрансформационните процеси в общностния универсум.

Идеята за българския героизъм, за силата на българския дух в боя системно бива разгръщана още с началните семантични кодове в текста:

Сражението ставаше близо до града. Разнесе се слух, че неприятелските войски са много и силно напират. Тогава и стари, и млади, и жени, и деца, всички се втурнаха да помагат кой с каквото може. [...] Всички тия хора бързаха, подканяха се едни други и върху всяко лице стоеше тревога и най-нежна грижа.

Тук е необходимо да отбележим привеждането на един любопитен структурно-композиционен и поетологичен похват, касаещ входа на разказването – както представения и цитирания характер на масовия устрем, така и изменението в оптиката на изображението (особено спрямо крайните семантични кодове на творбата). И в двата случая движението е от общото към частното, от мобилизираността на множеството към конкретно-индивидуалните присъствени заявявания – тези на Шина. Подобно повествователно решение само по себе си говори за концептуалната роля, която има централният персонаж за конструирането и вътрешното организиране на смисловия свят на текста. Тази пръстеневидна структура, с важни откъм зададената проблемна рамка начално-финални противопоставяния – колективна–лична съдба, свое–чуждо, вражеска атака–вражеско отстъпление – затваря, изчерпвайки я, поредицата от (само)репрезентативни жестове на доблестната и смела българка, чиято „идеологическа мотивация“ (по Стефанов 2009: 242) предопределя и цялата мотивна и проблемно-тематична основа на произведението.

Полагането на индивидуалните действени проектирания в контекста на общностно значимото кризисно събитие в това отношение е особено смислово подчертано. Измежду всички „жени с кобилици“, устремили се от града към

полето, Шина е сред *първите*, поели към огнената стихия, към точката на най-неудържимото и жестоко пренебрегване и заличаване ценността на човешкия живот, към мястото, на което властва неумолимата диалектика на неписаните фронтови закони, познаваща само или съхранената екзистенция (собствената или тази на бойния другар; към второто не без уговорки и условности можем да причислим и поведението на уверената и отдадената на *благодарното* дело българка), или очакваната и приемана смърт. Това пълно фокусиране върху метонимично изявената самопожертвувателност и героичност на носителите на представата за „нашето“, своето, българското, обективното (третолично) повествование предприема, съпровожда и насища с твърде показателни позовавания на добродетелите на „чевръстата и силна жена“ извън собствено рязко активизирания вътрешен жизнен потенциал в екстремалното положение на властно преразпределение на силите на бойното поле:

В малките градове хората отблизо се познават помежду си, но Шина имаше и по-друга известност. Беше бедна, но *трудолюбивото ѝ беше пословично*, а в *благодарнието* и *строгата ѝ набожност* никой не смееше да търси лицемерие. И *строгият морал*, и *мъжествената енергия* ѝ придаваха нещо странно, както беше странно и името ѝ [к. м., В. И.].

Тези приведени механизми за маркиране на изключителното, необикновеното, на онова, което стремително се оттласква от общоприетото и безрезервно следваното, са в пряка връзка с изпълнението на основната функция на текста – да естетизира вътрешния стремеж, порива към съпричастност и към сигурна, неотклонна посветеност на дълга, чрез които бойното съпреживяване бива припознато като най-чиста форма на нравствено-етичната издържаност на взаимното пребиваване в тези условия. Шина се превръща в герой – експликатор на такива психологически състояния, които С. Казанджиев би привел под общото понятие за *храброст*. В неимоверно опасната и застрашителна заобикаляща реалност себеотрицателната българка „остава с будно съзнание, със спокойна мисъл и суверенна воля“ (Казанджиев 1995: 289). Йовковата героиня има „отворени очи и критична мисъл“ (Казанджиев 1995: 289) за изпитанията, на които до известна степен и сама се подлага. И въпреки това не изпитва колебание, а отива непосредствено срещу тези опасности – и то не носена от масата, а като будна личност с твърдата воля и неотразимото решение (Казанджиев 1995: 289) да бъде от полза.

Парадоксалността на ситуацията налага тревожното вслушване в отчетливото, остро и бързо обаждане на зловещата и фантастична птица – картучница-

та. Долавянето посред страшния и многогласен шум на сражението на нейното ритмично тракане носи тиха радост и надежда. Затова и призивът и обещанието в страшната буря на боя, в която се издигат високите и черни стълбове от фугасните гранати, а млечните кълба на шрапнелите замрежват небето, в което непрекъснато ечат топовете и припряно и често пукат пушките, звучат кротко и окуражително, облхнати от твърдата увереност и непоклатимия духовен и нравствен стоицизъм на себеотдалата се личност: „Полека, момчета, полека! [...] Аз още ще ви донеса...“. Така добросъвестното изпълнение на *работата*² не бива възприемано от самите участници в трагичния театър на бойните действия като подвиг или саможертва, то е дълг, нещо, което *трябва* да се свърши – своеобразна позиция, която се превръща в една от присъщите в Йовковото осмисляне на войната. Изключението, отгласването от регулиращия фактор на присъствена обозначеност – беззащитната жена в същинската стихия на битката – поражда възторг, но и недоумение сред разноликото войнско множество:

И войниците, които вървяха по шосето, ранените, които отиваха назад към превързочните пунктове, ординарците, които препускаха на конете си, всички гледаха и се чудеха на тая жена, висока, облечена цяла с черно, която сама, с кобилица на рамо, прекосяваше полето направо към позициите.

Това е недвусмислено, ясно и категорично заявяване на модел на поведение, форма на самопроявление, които предопределят целия комплекс от аксиологически и морално-етични белези на една ярка индивидуалност, за която разделението между спонтанния и оправдан импулс за съхраняване на собствения живот и решителното впускане в ужасите на боевете заради неговата силна нравствена издържаност и натовареност на практика не стои. Нейната психологическа предразположеност и вътрешната ѝ мотивираност са неотклонни и устойчиви, което затвърждава принадлежността ѝ към втория член на тази потенциална дихотомия.

Принадлежност, която се развива в няколко посоки.

Открива и назовава отсъстващото.

Легитимира своето.

Укрепва и обединява общото.

² Тук възможните автореминисцентни съотнасяния с претвореното и изведеното като послание и внушение в „Земляци“ настоятелно се саморазкриват.

Съблазняващата

Военновременната действителност познава и тип изявеност на чувствата, проследима в ниските регистри на нравствено-етична обозначеност и свързана пряко с идеята за *телесността*, с това, как плътта бива възприемана и представяна. Затишието, времето след боя, постепенното отминаване на кризисната ситуация и възвръщането към обичайното, усвоеното и познатото са отделни темпорални отрязъци, в които са налице и поддаване на съблазняването и увеличаване в необуздаваните сексуални влечения. Образът на изкушаващата жена в обстановката на тотален погром и на зловещо насилие над човека и морала има ключови смислови импликации, открояващи се в силно напрегнати, противоречиви посоки на идейно-естетическа конструираност и обусловеност.

В това отношение в иначе „свенливата“ военнотематична художествена проза от периода разказът „*Осиротяло сърце*“ на С. Руневски заема знаково място сред общия комплекс от интерпретативни разгръщания и наслоявания около феномена на военновременния живот и в частност – в релативните съотнасяния между мъжкото и женското персонажно присъствено заявяване и разкриване. Това е текст – експликатор на парадоксалното сближаване на противоположни поведенчески форми, на различни режими на екзистенциална (и обстоятелствена) (само)ситуираност и припознатост като характерна последица от всепроникването на хаоса при екстремалността на непосредствено заобикалящото. Страданието и насладата, тревогата и сладострастието се преплитат в доведеното до онтологичен безпорядък, до абсурдност, пребиваване сред разрухата и тлението.

Привлекателната селянка Стана е сред най-характерните присъствия въобще в цялата персонажна макросистема във военната проза на С. Руневски. В и чрез нейната фигура и преди всичко в действените и словесните ѝ саморазкривания авторът на „Невидим враг“ и „Михалко“ привежда и художествено интерпретира особени крайни състояния, знакови противопоставяния в осмислянето на собственото битие и в принудителното приемане на неговия ход под грохота на оръжията и при краха на естествения порив към щастие – между искреността и егоизма, душевната близост и единение и бързопреходната чувственост, между, съгласно образните доминанти в разказа, изкусителната плът и осиротялото сърце.

Стана е възплъщение на човешкия стремеж към уюта и екзистенциалната пълнота в личния, изтъкан от стремленията на ума и душата свят въпреки нищетата – аксиологическа, социална, житейска – на заобикалящото. Наситеният обстоятелствен рисунък обаче, настоятелно разкривайки основния конфликт

като сблъсък на вътрешни нагласи и излагани позиции, недвусмислено конотира индивидуалната психологическа заявеност на героинята, за да подчертае (и то в силна позиция – в края на творбата – като присъща и неизменима даденост) нейната тиха тъга и безутешност.

Още първото впечатление, което Стана оставя у войниците, намерили убежище в нейната полуразрушена къща, се свързва с учудването, непосредствеността, но и с разгарянето на стаени страсти. А непространното, но символно натоварено позоваване на външния вид на жената задава нетърпящата отклонение перспектива на неговото възприемане от страна на всеки един „мъжкарин“, търсещ „стръв“:

Пълното ѝ чисто лице, от което лъхаше нещо планинско, с нейните проникателни прозрачножълти очи, редки бели зъби, които правеха устата ѝ вечно засмяна, и буйната като пламък коса ѝ придаваха *вид на русалка*. Носът ѝ, прав и тънък, на върха издаваше една острота в нрава, ако да се смееха устата ѝ с нейните *бели зъби и алени устни*. [...] сърдечно поздравиха войниците, които бяха *вперили очи* в Станината снага – *едра, буйна и с някаква метежна сила в нея, която кипеше в големите ѝ гърди* [к. м., В. И.].

(Тук е мястото да отбележим още, че буйните ѝ гърди, червенорусата ѝ коса, „дяволски съблазнителното трапче на брадата“ ѝ са портретни черти, натоварени с особен семантичен потенциал не само в обсега от символни (а и морални – разбира се, в тяхната преосмисленост и преобърнатост) определители на материално-телесната освободеност и невъздържаност във военновременната обстановка, но най-вече с оглед на един от характерологичните аспекти на действената откроеност и отношението спрямо жената в такива условия на пребиваване.) Тази „изобилна сладост“, която блика от цялата Станина фигура, се превръща в своеобразен смислов център, който дава насоката на съдържателната и структурно-композиционната организираност на текста, в „императив“, чийто силно откроен отрицателен знак на практика напълно обуславя и експлицира посочените, генеративни за идейно-тематичната рамка на произведението противопоставяния във възприемането на индивидуалната (собствена) екзистенция.

Първият такъв ключов пример – онагледяване на гореизложеното бива приведен веднага след обобщеността на войнишката словесна и присъствена изявеност („И всеки казваше: – Дявол мома... Обиграна жена...“; „Някои по-смели пристъпяха към действия, ала напразно рискуваха. Стана се прослави още повече, а те се посрамираха.“). Случаят с конния ординарец Коста идва да покаже

именно незачитането на нравствено-етичните норми (пред себе си и пред колектива) в дръзкото и лекомислено проявление на споменатите в началото на тези разсъждения по-примитивни форми на екстериоризирана емоционалност. Несполуката от опитите да „размърда коравото сърце“ на съблазнителната селянка с „разни изхабени любовни стрели“ извежда Коста от конвенционалното – още повече предвид общата морална основа на войнишкото служение, за да открие и назове поведенчески нагласи изцяло в порядъка на понижената (до степен на пренебрегване и заличаване) ценностна и етична мотивираност и издържаност на живота в кризиса на войната.

Тези внушения се засилват и от следхождащия епизод – изграден като своего рода повторение от интратекстуална гледна точка – този път с участието на немца. Тук наративната ситуация е по-конкретна и целенасочена в нейното пресъздаване:

Съблазнен от крехките ѝ плещи, които се напъваха изпод един малък елек, и от нейната коса, потекла като разтопен метал по раменете, възползуван от нейната незащитеност, приведе се, подзе я под мишниците и ръцете му легнаха на тежките ѝ меки гърди...

Тази „скандална сцена“ на похитената женственост допълнително нюансира подетата и последователно разгръщана линия на образни натрупвания, които вплитат в себе си ключовите авторови послания. И отново функцията на детайлното описание (плещите, косите, гърдите) пряко кореспондира като интенционална художествена обозначеност и заявеност с представата за телесността в смисловата ѝ определеност и разкритост като притегателен център за нездравата настойчивост и стихийна чувственост, с усещането за тление и загуба на устои, породено от п(р)остъпките на всички онези, на които „им се ревне плътта“ и „искат да мръчат само нея и да си играят...“.

Така напреженията в релациите надежда–разочарование, желание–покруса придобиват още по-ярка изразителност чрез ограничената до една персонажна двойка (Стана–учителя) проблемна и концептуална матрица, тласкаща сюжетното развитие в разказа към неговия логичен завършек. Грубите набези на ординареца, на немца, дори на самия учител провокират спонтанното, горестно саморазкриване на героинята, отприщването на възбудата и кипежа на нейната „буйна душа“. Съкровено-изповедното говорене на младата жена е не само знаково споделяне и *огласяване* на тъгата по осуетената копнежна обгаденост на личното, но и нескриван упрек, морална присъда над широко застъпеното и

предприеманото като порядки отношение и предразположеност („Да си играете с мене ли? Копнеете за снагата ми, за младостта ми, пък тъгата и сиротинството ми малко ви трябва на вас, кукувици никакви! Мърсите като мухи по всяка живина!“), „Времена пусти, ужасни ми поглъщаха младостта, растях само на снага в планината, а сърцето ми съхнеше и съхне като вейка из ден в ден.“, „Днес – ти, утре – друг, ще се мяркате пред очите ми, ще разправяте за най-хубавите работи, които знаете, ще ме залъгвате, дано си получите забавление, а аз ще ви изпращам и като безумна ще плача подир всекиго...“). А финалът на творбата дава еднозначен отговор на въпроса за постижимостта на щастието сред деетизирания и безреден свят на войната.

Настъпило е времето на тоталната разруха около и в отделната обективизирана човешка екзистенция, на трагичната прекъснатост на връзките в общността, на осиротелите души и сърца.

Образът на жената във военновременната реалност са особени откъм съдържателна и символна възплетеност фигури, които задават друг, своеобразен ход на напрегнатата събитийност и на изтерзаната съ-битийност. Присъствените разгръщания на Шина и Стана са се превърнали в своего рода експликатори на необикновената човешка екзистенция, разкъсвана между непостижимостта на бляна и обречеността на пряко видимото. А този драматичен сплит, функциониращ като видоизменян сюжетен център, предопределя и техните присъщи психологически и действени характеристики, разкриващи от своя страна рецептивните нагласи на тези героини и начините им на реагиране спрямо обективно случващото се.

Библиография

- Димков 1967*: Димков, Н. Непознатият Руневски. – В: Руневски, С. Разкази. София: Български писател, 1967.
- Казанджиев 1995*: Казанджиев, С. Военна психология. Психология на боеца. София: Министерство на отбраната, 1995.
- Немиров 2001*: Немиров, Д. Великият чичо. София: Военно издателство, 2001.
- Руневски 1985*: Руневски, С. Барабанен огън. Разкази. София: Военно издателство, 1985.
- Стефанов 2009*: Стефанов, В. Вслушан в гласовете на битието. – В: Българска словесна култура. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009.